

IBN ARABIY ILMIY MEROSINING FALSAFA TARIXIDA

TUTGAN O'RNI

Yarashova Mohlaroyim Shuxrat qizi

Osiyo xalqaro universiteti Tarix va filologiya kafedrası o'qituvchisi

mohlaroyimyarashova@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada buyuk so'fiy mutafakkir va alloma, Muhyiddin Ibn Arabiyning ilmiy va tasavvufiy merosi tahlil qilinadi. Ibn Arabiyning "Vahdatul vujud" (Borliqning yagonaligi) nazariyasi diniy va falsafiy nuqtai nazardan katta bahs-munozaralarga sabab bo'lganligi tadqiq etilgan. Maqolada Ibn Arabiyning hayoti, ilmiy safarlari, asarlari va uning tasavvuf falsafasidagi o'rni, shuningdek, uning g'oyalari va ta'limotlariga nisbatan rivojlangan qarashlar tahlil qilinadi. Maqolada Ibn Arabiyning "Shayxul akbar" (Ulug' shayx) degan unvoni uning so'fiylik yo'lida tutgan o'rni va ta'sirini ko'rsatiladi. U o'z asarlari orqali tasavvuf, shariat va haqiqatni yagona tizimda ifodalashga intilganligi, uning tasavvufiy g'oyalari bugungi kunda ham muhokama qilinib, ularning ilmiy va diniy ahamiyati keng o'rganilayotganligi tadqiq etilgan.

Kalit so'zlar: tasavvuf, muhaddis, ma'naviyat, ma'rifat, axloq, qadriyat, tariqat, shariat, mutafakkir, falsafa.

МЕСТО НАУЧНОГО НАСЛЕДИЯ ИБН АРАБИ В ИСТОРИИ ФИЛОСОФИИ

Ярашова Мохларойим Шухрат кызы

Преподаватель кафедры истории и филологии Азиатского

международного университета

mohlaroyimyarashova@gmail.com

Аннотация: В данной статье анализируется научное и суфийское наследие великого мыслителя и ученого Мухйиддина Ибн Араби. Особое внимание уделяется его теории "Вахдат уль-вуджуд" (Единство бытия), которая стала предметом масштабных религиозных и философских дискуссий. В статье подробно рассматриваются жизнь Ибн Араби, его

научные путешествия, труды, а также его значительная роль в развитии суфийской философии. Проводится анализ взглядов и учений, возникших на основе его идей. Отмечается, что титул “Шейх аль-Акбар” (Великий шейх) отражает его высокий статус и влияние на суфийскую традицию. Кроме того, подчеркивается, что через свои труды он стремился объединить суфизм, шариат и истину в единой концептуальной системе. Его суфийские идеи до сих пор активно обсуждаются, а их научная и религиозная значимость продолжает быть предметом глубоких исследований.

Ключевые слова: суфизм, мухаддис, духовность, просвещение, мораль, ценности, тарикат, шариат, мыслитель, философия.

THE PLACE OF IBN ARABI'S SCIENTIFIC LEGACY IN THE HISTORY OF PHILOSOPHY

Yarashova Mohlaroyim Shukhrat kizi

**Teacher, Department of History and Philology, Asian International
University**

mohlaroyimyarashova@gmail.com

Annotation: This article analyzes the scientific and Sufi legacy of the great thinker and scholar Muhyiddin Ibn Arabi. Particular attention is given to his theory of “Wahdat al-Wujud” (Unity of Being), which has been the subject of extensive religious and philosophical debates. The article provides a detailed examination of Ibn Arabi's life, his scholarly travels, works, and his significant role in the development of Sufi philosophy. It also explores the views and teachings that emerged based on his ideas. It is noted that the title “Shaykh al-Akbar” (The Great Shaykh) reflects his esteemed status and influence within the Sufi tradition. Furthermore, it is emphasized that through his works, he sought to integrate Sufism, Sharia, and truth into a unified conceptual framework. His Sufi ideas remain widely discussed today, and their scientific and religious significance continues to be the subject of in-depth research.

Keywords: *Sufism, hadith scholar, spirituality, enlightenment, ethics, values, tariqa, Sharia, thinker, philosophy.*

KIRISH.

Jahon ilm-fanida buyuk allomalar, mutasavviflar, muhaddislar tomonidan yaratilgan ma'naviy-ma'rifiy merosni xolisona o'rganish bo'yicha keng qamrovli izlanishlar olib borilmoqda. Bunday tadqiqotlar sirasiga Sharq mutafakkirlarining olam va odam, bilish va uning xususiyatlari, inson borlig'ining falsafiy tahlil etilishi fuqarolarni, ayniqsa, moddiy va ma'naviy qadriyatlarni avaylaydigan yoshlarni ma'naviy-axloqiy jihatdan kamol toptirishda muhim tarbiyaviy ahamiyatga ega. Zero, bugungi ijtimoiy taraqqiyotning inson ma'naviy-ruhiy, ijtimoiy qiyofasiga ta'siri inson ma'naviy borlig'ini bir butun, yaxlit tizim sifatida o'rganish zaruriyatini taqozo etmoqda.

Mamlakatimizda buyuk allomalarning ilmiy-nazariy merosini har tomonlama chuqur o'rganish va targ'ib etish, yosh avlodni ajdodlarimizning ezgu an'analari ruhida tarbiyalash bo'yicha islohotlar olib borilmoqda. Shuningdek, mustaqillik yillarida O'zbekistonda inson, inson kamolotini yuksaltirish, ilm-ma'rifat targ'iboti uchun mutafakkirlar hayoti va ijodini yoshlar kamoloti yo'lida safarbar etishga doir qator tadqiqotlar amalga oshirilmoqda. Shuning uchun "biz ajdodlarimizning donishmandlik an'alariga amal qilib, ularning g'oyalarini teran anglagan holda, qat'iy islohotlarni amalga oshirmoqdamiz, mamlakatimizning yangi qiyofasini shakllantirish yo'lidan bormoqdamiz" [1]. Bu borada islom va tasavvuf olamining yetuk mutasavvif hamda so'fiylaridan biri Ibn Arabiyning hayoti va ilmiy merosi nafaqat Sharq, balki jahon falsafiy tafakkur taraqqiyotida o'ziga xos o'ringa ega hisoblanadi.

NATIJA VA MUHOKAMA.

Ibn Arabiy mutafakkir va mutasavviflar orasida "Shayxul akbar" ("Ulug' shayx") deb ulug'langan. Arab olimlaridan Muhammad Ammora yozadi: "U qozi Abu Bakr Muhammad ibn Ali ibn Muhammad ibn al-Arabi al-Hotamiy at-Toiy al-Andalusi bo'lib, 1165 yilda Andalusiyaning Mursiyya shaharchasida tug'ilib,

oilasi 1168 yilda Ishbiliyya shahriga ko‘chib keladi. Ibn Arabiy shu joyda unib-o‘radi va tahsil oladi. Keyinchalik u balog‘at yoshiga yetib, o‘z ilmini takomiliga yetkazish uchun Mag‘rib, Misr, Iroq, Makka va Madina, Kichik Osiyo, Shomdagi islom dunyosining ilm markazlari bo‘lgan joylarga safar qiladi.

1173 yilda Sevilyaga ko‘chib o‘tadi. Bu joyda o‘ttiz yoshiga yaqin yashab, unda fiqh va hadis ilmini egalladi. Undan Mag‘ribga (Marokash) bordi va o‘qishini davom ettirdi. Ibn Arabiy shu joydan Afrikaning sharqiy davlatlariga sayohatini boshladi. 1194 yilda avval Tunisga borib, sakkiz yil yashadi, so‘ng Misrga o‘tdi. Misrning ko‘pgina shaharlarida yashab ijod qiladi hamda bir necha marta Makka va Bag‘dodga safar qiladi. Ibn Arabiy Halab va Mosullarni ham to‘la aylanib chiqib, Kichik Osiyoga o‘tadi. U yerdan Damashqqa kelib, shu yerda muqim bo‘lib qoladi.

Ibn Arabiyning “vahdatul vujud”, ya’ni borliqning yagonaligi nazariyasi ham aynan muvahhidlar davlatida hukmron bo‘lgan yakkaxudochilik g‘oyasining natijasi o‘laroq vujudga keldi.

O‘n to‘qqiz yoshidan boshlab tasavvufga mutlaq sho‘ng‘igan Ibn Arabiy o‘zining butun iste’dodini bu ilmda to‘la ko‘rsata oldi. Mutasavvif o‘zining sermahsul ijodi bilan islom olamida eng ko‘p tortishuv va bahslarga sabab bo‘lgan va bu tortishuvlar hanuz davom etayotgan alloma, so‘fiy, mutasavvif, adib, faylasuf va mutafakkirga aylandi. Ibn Arabiyning tafakkur tarzining o‘ziga xosligi u hali hayotligidayoq katta shov-shovlarga sabab bo‘lib, uning tarafdorlari va dushmanlarini hayratga soldi. Uning tarafdorlari uni “ash-Shayx ul-akbar” (“Buyuk shayx”), “al-Kibrit ul-ahmar” (“Donishmandlik toshi”) va “Muhyiddin” (Dinni tiriltiruvchi), “Raisul mukoshifiyn” (“Kashfiyotchilarning raisi”), “al-Bahrul zoxir” (“Tuganmas zaxiraga ega ummon”), “Bahrul haqiq” (“Haqiqatlar dengizi”), “Imomul muhaqqiqiyn” (“Haqiqat izlovchilarning imomi”) va “Sultonul orifiyn” (“Oriflarning sultoni”) kabi sifatlar bilan ulug‘lashgan bo‘lsalar, uning tafakkur tarzini qabul qilmaganlar uni kofir, mulhid, dinsiz va aqidadini sotgan

kishi sifatlari bilan mazammat qildilar. “Ibn Arabiy o‘zi kim?” degan savolga hanuzgacha javob izlanadi.

Islom tarixida to‘rtta Ibn Arabiy nomi bilan taniqli va yirik shaxslar o‘tgan. Bular:

1. Abu Abdulloh Muhammad ibn Ziyod ibn al-Arabiy (767-846). U adib va tilshunos bo‘lgan.

2. Abu Said Ahmad ibn Muhammad ibn Ziyod ibn al-Arabiy (860-952). U tarixchi va muhaddislardan hisoblanadi.

3. Abu Bakr Muhammad ibn Abdulloh al-Maofiriy ibn al-Arabiy (1076-1148). U tarixchi, faqih, qozi va Qur‘on ilmlarining peshqadamlaridan bo‘lgan.

4. Muhyiddin Abu Abdulloh Muhammad ibn Ali ibn Muhammad ibn al-Arabiy al-Hotamiy at-Toiy al-Andalusiy. U islom tasavvufining yirik namoyandasi, so‘fiylaridan, “Shayxul akbar” (“Ulug‘ shayx”) deb ulug‘lanib, “Akbariya” tariqatining asoschisi, to‘rt yuzdan ortiq tasavvufga bag‘ishlangan asarlar muallifi hisoblanadi.

Ibn Arabiy arab mutafakkiri va shoiri, so‘fiylik va islom falsafasining ko‘zga ko‘ringan namoyandasi sifatida katta shuhrat qozondi. Uning Yaratuvchi va yaralganning yagonaligi to‘g‘risidagi “vahdatul vujud” ta’limoti katta qiziqish va munorzaralarga sabab bo‘ldi. Bu nazariyani tushuntirishda ayrimlar borliqni botiniy anglash desalar, ba’zilar mutasavvifni dindan chiqqanlikda aybladilar. Bu ayblovga asos qilib, uning “Munazzah (pok) Haq mushabbah (o‘xshash) xalqdir”, “Olam Allohning surati va huviyyatidir”, degan qarashlarini asos qilib oldilar.

Ibn Arabiy tiriklik paytidayoq afsonaga aylangan edi. Mutasavvifning tasavvuf tilida “xarq ul-odat”, ya’ni favqulodda qobiliyati to‘g‘risida juda ko‘p ma’lumotlar mavjud. Ibn Arabiy “Fususul hikam” asarining kirish qismida tushida Muhammad payg‘ambarni ko‘rganligi va u zot unga kitob berganligini quyidagicha yozadi:

“Darhaqiqat men mahrusa (ya’ni, Alloh tomonidan asralgan) Damashqdaligimda 627 (1230) yil Muharram oyining oxirgi o‘n kunligida menga

bashoratli tush ko'rsatildi. Rasululloh sollallohu alayhi vasallam ko'rindilar. Qo'llarida bir kitob bor edi. Menga dedilar: Bu kitob "Fususul hikam"dir. Uni ol va odamlar oldiga chiq, ular undan manfaat topsinlar". Men dedim: "Itoat Allohga, uning rasuliga va o'zimizdan bo'lgan ishboshilargadir" [2]. Aytganingizdek, bo'ladi" [3].

Mutasavvif risolada tariqat yo'liga kirganligi sababini quyidagicha keltiradi: "yosh bola bo'lgan vaqtda, og'ir xastalikka uchraydi. Kasallik borgan sari zo'rayadi. Bir kuni kasallik qattiq kuchaygan paytida u bir tush ko'radi. Tushida uni juda kuchli bo'lgan yovuz ruhlar va sharpalar o'rab oladi. Ularning qo'llarida shamshirlari va qurollari bo'lib, uni chopib tashlamoqchi bo'ladilar. Shu payt to'satdan yuzi nurlil bir kishi paydo bo'ladi va o'sha yovuz ruhlarni haydab soladi. Ular butunlay qochib ketgach, Ibn Arabiy yordamga kelgan odamdand: "Sen kimsan?", deb so'raydi. U: "Men Yosin surasiman", deb javob beradi. Ibn Arabiy uyg'onib ketsa, ustida otasi Yosin surasini tilovat qilib turgan bo'ladi. U o'zida kasallikdand asar ham qolmaganini sezadi va o'sha zamondan boshlab ko'ngli ruhiy tarbiyaga moyil bo'ladi [4].

Ibn Arabiyning ta'limoti to'g'risidagi tortishuvlar o'z zamondoshlari orasida katta hayajon va g'azabga sabab bo'ldi. Mutasavvifning mag'ribdand mashriqqa qilgan sayohati davrida Misrdand o'tayotganida uning shatahotlari faqihlarni qattiq g'azablantirdi va uni xuddi Mansur Halloj kabi qatl qilmoqchi bo'lib, qamoqqa soldilar. Ibn Arabiyni muqarrar o'limdand Bajoya shaharchasining obro'li kishilaridand bo'lgan Ali ibn Fath al-Bajoiy qutqaradi hamda Misrdand chiqib ketdi.

Ibn Arabiy salb yurishlari avj olgan asrda yashadi. Mutasavvifning eng katta tanqidchisi bo'lgan Ibn Taymiyya ham undan keyinroq yashagan bo'lsada, xuddi shu voqealar orasida yashab ijod qildi. Bir tomondand ikki din vakillari orasida jang ketayotgan bir davrda bitta dinning ikki vakili orasida ham shu kabi kurash ketgan edi.

Ibn Arabiyning hayot yo'lini o'rganish tasavvuf falsafasini tushunib yetishda muhim o'rin egallaydi. Mutasavvif so'fiylik hayoti davomida o'zidand ko'plab

asarlar qoldirganki, bu asarlar orqali biz uning ta'limoti to'g'risida yorqin tasavvurga ega bo'la olamiz. Uning shaxsiyati qirralari to'g'risida tushuncha hosil qilishi mumkin.

Ibn Arabiyni so'fiylik yo'liga kiritgan va tasavvufning mohiyatini anglatgan ustoz – shayxi Abul Abbos al-Uraybiydir. Mutasavvif ustozini o'zining ruhiy kamolotiga Iso payg'ambar maqomiga yetgan, ya'ni ruhiy kamoloti, Isoning ruhiy kamoloti bilan teng bo'lganligini aytadi. Ibn Arabiy bu maqomlarning barchasidan o'tganligini quyidagicha keltiradi: “Bizda mavjudlik yo'q, faqat shohidlik bor” [5].

Ibn Arabiy so'fiylarning har biri o'zgacha usul va yo'l bilan haqiqatni anglaganlarini ta'kidlaydi. Mutasavvif fikricha, zabardast so'fiylari bilan muloqotda ilm, harakat xususiyatlarini o'zlashtirish, ma'rifiy o'zligini anglashga yordam beradi. Ibn Arabiy sufiylarining tariqat oldidagi xizmatlari malaka va tajribalarini o'rganib, tahlil qilib, ma'rifatga erishgan, dunyoqarashini shakllantirgan [5]. Mutasavvif ma'rifatga sodiqlik va barcha ishlarda ularning axloqiy sifatleri, ilmga munosabatlari va hayotiy tajribalariga suyangan.

Ibn Arabiy sunniylikdagi to'rt mazhabdan biri molikiyya mazhabida ekanligini mutasavvifning zamondosh olimlari va undan keyingilar ham yakdillik bilan ma'qullaganlar. Buning yaqqol isboti sifatida Ibn Arabiyning Qur'onga yozgan tafsirini keltirib, bu tafsirning molikiyya mazhabi talablariga mos ekanligini va hatto uni qattiq himoya qilganligini aytishadi.

Ibn Arabiy o'z davri faylasuflari bilan ham muloqotda bo'lib, tasavvufiy falsafiy muammolar bo'yicha maktublar yozishgan. Mutasavvifning Faxruddin Roziyga yozgan maktubi mashhur bo'lib, u bir qancha asarlar tarkibiga kirgan. Bu haqda “al-Futuhot al-Makkiyya” (“Makkiy fathlar”) asarining 560-bobida keltirilgan bo'lib, maktubning yozilishi 590 hijriy yil (1194 yil) deb aytiladi [6]. Yana shunday asarlar sirasiga Ibn Arabiy maktub va risolalari to'plangan “Rasailu Ibn Arabiy” [7], “Kashkuli Bahroniy” [8], “Safiynatul bihor” [9] kabi o'ndan oshiq asarlarni keltirish mumkin.

Ibn Arabiy falsafiy masalalarni tasavvuf tushunchalari orqali tahlil etgan. Mutasavvif shariat orqali tariqat malakasini o'zlashtirib, o'zligini anglagan holda shariat, tariqat va haqiqatni yagona tizimga solgan.

Ibn Arabiy risolalarida falsafiy, orifiy, tasavvufiy muammolar keng yoritilgan. Mutasavvif o'zining yuzlab asarlari orqali tasavvuf falsafasida bir necha nazariyalarni yaratdi. Bu nazariyalar undan oldingi davrlarda ham tilga olingan va qisman ular to'g'risida boshlang'ich fikrlar aytilgan bo'lsada, ularni takomil bosqichiga Ibn Arabiy olib chiqdi.

XULOSA. Ibn Arabiyning hayoti va ilmiy merosi bo'yicha quyidagicha xulosa keltirildi:

1. Ibn Arabiy mutafakkir va mutasavviflar orasida "ash-Shayxul akbar" ("Ulug' shayx"), "al-Kibritul ahmar" ("Donishmandlik toshi"), "Muhyiddin" ("Dinni tiriltiruvchi") kabi nomlar bilan bilan ulug'langan.

2. Mutasavvif o'n yoshida Qur'onning yetti xil qiroati va ma'nolarini o'rganib, fiqh, hadis ilmini zamonning peshqadam olimlaridan o'rganadi.

3. Ibn Arabiy hayot yo'lini o'rganish tasavvuf falsafasini tushunib yetishda muhim o'rin egallaydi. Shu nuqtai nazardan uning tarjimai holi va mutasavvifning so'fiylik ma'rifatining rivoji to'g'risidagi ma'lumotlarga alohida e'tibor qaratish lozim.

4. Ibn Arabiy falsafiy masalalarni tasavvuf tushunchaalari orqali tahlil etgan.

5. Mutasavvif shariat orqali tariqat malakasini o'zlashtirib, o'zligini anglagan holda haqiqatni yagona tizimga solgan.

6. Ibn Arabiy tasavvuf ta'limotining nazariy-axloqiy masalalari, ijtimoiy hayotning dolzarb muammolaridan bahs yurituvchi to'rt yuzdan ortiq risolalar yozgan. Ushbu risolalarning doirasi va qo'lami keng. Shu bilan birga ularning yetakchi va asosiy yo'nalishi tasavvufning falsafiy-ijtimoiy va axloqiy qarashlari bilan belgilanadi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, Ibn Arabiyning boy ma'naviy merosi va shaxsiy ibрати kelgusi avlodlarni o'tmish ma'naviy merosidan bahramand qilishda

muhim ahamiyatga egadir. Uning risolalari Islom qoidalarini to'g'ri anglashda, yurtimizda pok axloqiy qadriyatlarning qaror topishida shubhasiz, muhim o'rin egalaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirziyoyev Sh.M. BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida so'zlagan nutqi // - Toshkent, 2017. Xalq so'zi. № 196 (6860).
2. Qur'onning Niso surasining 59-oyatidagi: "Ey, imon keltirganlar! Allohga itoat qiling. Payg'ambarga va o'zingizdan bo'lgan ishboshilarga itoat qiling" mazmuniga ishora.
3. Ibn Arabiy. Fusul hikam. Bayrut: Dar ul-kitab il-arabiy. 1980. 47-b.
4. <https://www.alhaqqani.com> الشيخ الأكبر محي الدين ابن عربي
5. Ibn Arabiy. Ruhul qudus fi muhasabatin nafs. Damashq: Matba'atu Nazr, 1994. 87-111 betlar.
6. ص-134. № / فصلنامه عرفان اسلامي / سال سیزدهم. 50.
7. رسائل ابن عربي. دراسة و تحقيق قاسم محمد عباس و محمد حسين عجيل. أبو ظبي: منشورات المجمع الثقافي. 1998.
8. بحراني يوسف ابن أحمد. بيروت - لبنان: دار و مكتبة الهلال. 1998.
9. سفينة البحار و مدينة الحكم و الآثار مع تطبيق النصوص الواردة فيها علي بحار الأنوار. 3 ج. قمي عباس. مركز القائمية باصفهان. 1950.
10. Sobirovich, T. B. (2024). Renewal of Societal Ideosphere: An Analytical Study of Medieval Philosophical Thought. *Philosophy*, 8(3), 12-18.
11. Sobirovich, T. B. Evolution of ideas and views on the development of democratic society and spiritual renewals. *Scientific Bulletin of Namangan State University*, 10, 243-250.
12. Turdiyev, B. S., & Wekke, I. S. (2024). Illuminating the Legacy of Al-Farabi, Ibn Sina, and Al-Biruni: Exploring Political and Legal Philosophies in Transoxiana. *Asian Journal of Basic Science & Research*, 6(2), 159-166.